

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

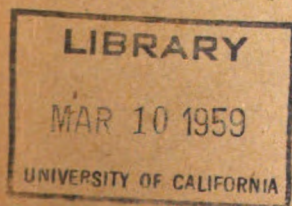
уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Блажа*
(Скопље), *д-ра Нахиџгала Рајка* (Љубљана), д-ра *Павловића Миливоја* (Нови Сад),
д-ра *Сивевановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васа* (Скопље),
д-ра *Храсиће Майи* (Загреб)

XXII КЊ. 1—4

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

БЕОГРАД
1957—1958

ПЕРСПЕКТИВЕ И ЗОНЕ БАЛКАНИСТИЧКИХ ЈЕЗИЧКИХ ПРОЦЕСА

I

Проблем сродности балканских језика истицан је веома рано, и то прво, у вези са словенским језицима, добило је израза у неколико Миклошићевих радова, и даље су оваква интересовања имала ослонаца у Шухартовим погледима на значај миксоглоотије (cf. *Slavodeutsches und Slavoitalianisches*; Brevier). После својих претходних студија (*Rumoensk og albanesisk*, *Nordisk Tidsskrift for Filologi*, 1896, 105), и резимирајући врло богату научну литературу усмерену углавном ка проучавању појединих питања и појединачних веза из круга балканистичке језичке проблематике, — Кр. Сандфелд је изнео врло прегледно и као целину комплекс ових језичких односа у књизи *Linguistique Balkanique — Problèmes et résultats* (Paris, 1930). Непотпуност такве књиге признаје и сам аутор, отуда је и наслов специфициран (с. 14—15); али без те Сандфелдове књиге не би балканистичке студије имале основу за ширење и продубљивање.

За разумевање балканистичких језичких појава дуго се стављало тежиште на романски језички материјал, и питања била третирана са тога гледишта. Отуда је принципски веома значајна студија проф. А. Белића *Дијалекти Источне и Јужне Србије* (Београд, 1905), где је истакао у овоме правцу материјал архаичнијих српских говора, а то још детаљније изложио у студији *Галички дијалекат* (Београд, 1937). Разумљиво је, дакле, поред ранијих широких интересовања за балканске проблеме, и часописа *Balkan-Archiv*, да је и у нашој земљи учињен велики потстицај за ове студије, уз часописе *Архив за арбанску сџарину*, *Revue des Études balkaniques*, и да се појавио читав низ значајних радова П. Скока, М. Будимира, за истарско-румунску проблематику М. Деановића и др. О задацима балканистичког језичког интересовања и усмеравању тих студија говорио је А. Белић на Лингви-

стичком конгресу у Риму, критикујући схватање Сандфелда, интерпретирано од стране Малецкога, а под насловом *La Linguistique balkanique aux Congrès internationaux des Linguistes* (R. E. B. II, 167—171). Он ту каже: „ Il n'y a aucun doute que les opinions de Sandfeld sur l'unité linguistique balkanique et l'essai de Maćecki de les approfondir marque un progrès sérieux dans l'étude des rapports unissant les langues balkaniques. Je pense cependant qu'en formulant ainsi ces rapports et en affirmant qu'ils constituent *une unité linguistique*, on commet une erreur fondamentale, qui s'aggrave encore lorsqu'on entreprend de déterminer la participation à cette unité selon les critères adoptés par Maćecki. Il convient tout d'abord de se demander si les traits linguistiques communs de l'unité balkanique sont suffisamment unifiés et assez nombreux pour qu'on soit en droit de parler d'une *unité linguistique*“ (с. 168). — Заиста, за стварање једног новог језика од разних посебних језика потребно је пре свега изразито уједначење језичког осећаја и стабилност једног новог система језичког изражаја. Међутим словенски језици, већ сами у почетном степену формирања своје индивидуалности, донети су на терен Балканског Полуострва, који је језички већ био диференциран, а уз то и са комплексним односима тих језика претсловенскога слоја. Не само да постоје крупне плохе (дачка, доњомизиско-трачка, илиричка, средње-балканска и грчка), — него се мора водити рачуна о многим историским и општим приликама у даљим и ближим временским пресецима. Разни међусобни утицаји, а уз то вишеструка међусобна прожимања, начинили су оно што се доста погодним термином назива савез језика, иако нису довели до језичког јединства.

Стога ћу овде покушати да најважније појаве језичке динамике размотрим у историској перспективи, у географским додирима и суперпозицијама, и у самим процесима као таквим. Оваква тројна оријентација омогућиће да се нешто јасније опрта општа међујезичка динамика на Балкану. Основне линије такве слике већ би се могле добити слободнијом и погоднијом интерпретацијом Сандфелдовога материјала. Али ово ће у знатној мери олакшати интерпретирање једне књиге коју Сандфелд није ни приближно у довољној мери искористио, те је читава једна област остала неосветљена и управо приказана неинтересантном за језичке процесе на Балкану. То је књига са драгоценим подацима о Илирикуму, студија П. Скока *Pojave vulgarnolatskoga jezika na natpisima Rimske provincije Dalmacije* (Zagreb, 1915). Ослонац за једну комплекснију анализу чине две нове и значајне

књиге. Једна је студија М. Будимира *Грци и Пеласги* (Београд, 1950), у којој се расправља о односу језика Грка и Пеласта, са закључком да су Пеласги били са извесним двојним особинама: кентумских рефlekса велара једнога типа, а са сатемским рефlekсима велара другог типа; да су се у једном појасу претопили у Грке, а у другој зони у Словене, с којима им је била заједничка метатеза ликвида. Друга је књига Мирка Деановића *Avvlamento allo studio del Dialetto di Rovigno d'Istria* (Zagabria, 1954), која обрађује овај веома интересантан и славизмима проткан истарски говор, са описом структуре, малим вокабуларом и текстовима, — а то је све савременије обнављање ове у науци запажене тематике (cf. J. Rušcariu, *Studii istroromâne*). Поред врло много и детаљно проучаваног језика Румуније; поред у доброј мери простудираних дијалеката средње зоне Балканског Полуострва, и поред студија посвећених Дебарско-Епирској зони, — остајале су три области за које је требало новог материјала. Књига М. Будимира захвата врло широку и врло далеку проблематику, значајну колико за језике словенске и арбанашки, толико и за грчки. Књига М. Деановића даје нови и конкретни материјал, који показује једну црту резултативно исту коју нам показује и материјал тракиско-бугарских говора у расправи од Младенова и Хр. Кодова — *Бытъ и езикъ на Тракийскиѣ и мало-азийскиѣ Българи* (София, 1936).

Не умањујући значај грчког језика за културу балканских народа и за појаве у њиховим језицима, ја мислим да при оваком испитивању треба ставити тежиште управо на словенске језичке процесе на Балкану, и изразитије на процесе српског или хрватског језика, — јер се у њима огледа превирање у вези са трачко-илиричким супстратом. У томе проучавању наћи ће се решење за нека питања последње епохе прасловенске језичке заједнице, с обзиром на процесе који су се у пуној мери испољавали и завршавали на новом терену. Ова мисао да решења неких питања славистике треба тражити у процесима на новим теренима добила је изражаја у издањима за III конгрес слависта (Ван Вајк, М. Павловић, М. Будимир), а узета је за основу скрипта М. Павловића из *Основа уџоредне грамаџике словенских језика*. — Словенска језичка зона треба да буде главна основа балканистичких језичких испитивања управо из два разлога: прво, што словенски језици заузимају највећи део територије Балканског Полуострва, и то у неку руку део између других језика или њихових остатака; друго, што они у себи садрже рефlekсе про-

цеса својих који обухватају и позајмице, и што су и сами доживели неке процесе других балканских језика.

II

Метатеза ликвида није карактеристична једино за словенске језике; али с обзиром на балканске језике, који су улазили у симбиозу са словенским језицима исте територије, — она у пуној мери задржава карактер прасловенскога процеса, потстакнута основним узроком из прве епохе прасловенске језичке заједнице.

Пре него што пређемо на анализу примера уношених у српски или хрватски језик, јер ће тежиште бити углавном на појавама у старој Далматинској провинцији, — треба нагласити две ствари веома значајне за даљу дискусију: о самој појави са прасловенске тачке гледишта, и о њеном односу према супстратима, о чему ће бити говора после анализе примера.

Ову појаву неки сматрају не као прасловенску, не као карактеристику опште словенске језичке заједнице, са посебним третирањем нарочито у руском полногласију. За нас пак у овом тренутку не могу бити важни крајњи резултати као такви, већ услов саме појаве и процес као последица такве условљености. С оваквом основом за дискусију не може се спорити: да је општа тенденција ка отвореним слоговима била основни регенс. После ишчезавања сугласника на крају у једним случајевима, и сливања назалног консонанта са претходним вокалом, ликвиде као отпорни елементи условили су механичку метатезу, као посебни вид тенденције ка отвореним слоговима. Овај процес није био завршен при досељавању главног дела јужнословенских племена на Балканско Полуострво. Управо: започети и вршени процес у јужнословенској заједници није био завршен, — било је још изразито живо језичко осећање за отворене слоге, и речи са затвореним слоговима на ликвиде уношене су у наш језик саображене овом језичком осећању.

Поред народне етимологије о празнику *Врашоломије* (*Bartholomeus*), *Мраша* (*Martinus*) а *Маршинишница* (cf. С. Jireček, *Chistliche Element in der topographischer Nomenklatur der Balkanländer*), *Мрашињи дни*, и нових као *врџа* (биљка којом се чара да би се момак вратио девојци), нарочито су навођени топоними *Рача* (arset, v.lat. *arčē*), *Скрадин* (*Scordona*) и сл. Јадранско приморје пружа низ примера извршене метатезе, *Gradus* (западно од Трста), *Лабин* (*Albona*), *Раб* (*Arbe*, 1070 г.), *Брач* (*Brattia* а *Barzo* IX в.), *Мљеш* (*Meleta* > *Mel'ta*, не *Melita* cf. Jireček, *op. cit.*, с. 209). За овај

део Балканског Полуострва граница метатезе се поклапа углавном са границом римске провинције Далмације, несумњиво проширене преко Либурније и алписке зоне до територије где су у Италији живели Волсци. На стотину километара с.-и. од Рима налази се *Volsini*, у области некадањих Етруска, а у Аустрији имамо *Walchau*. Та реч је широко распрострањена по Балканском Полуострву, али је веома карактеристична за западну зону, — са метатезом она се среће као назив планине *Влашић*, ново насеље *Влашко Поље*, *Лашва*, *Власина* и др. Осем тога налазимо назив *Краџина*, поред широко распрострањеног израза *шкарџа*, на Сави *Sirmium* > *Срѣм*, а у Босни нарочито су значајни хидроним *Прача* и топоними *Прача* и *УсџиПрача*, према називу племена Партина (*Parthines*, *Παρθῖνοι*), с којима је Октавијан ратовао. Ја сам их приказао као паралелне топониму *Рача* < **Arče(m)*, cf. *Archivum Romanicum* 25, 1941, с. 187 и д. и Јосифовић (*Živa Ant.* VI, 1). Однос *Part-/Pert-* одговарао би случају *Dalmatae / Delmatae*, односно *Σχαρδῶνα* (*Ptolom.*), *Σχερδα* (*Porph.*). Третирање *ti* као *č* (у *Рача*) ослања се на аналогију у *Брач* < *Barzo* IX в., *Brattia*, и ово би могао поткрепити и назив великог далматског племена *Ditiones*, јужно од Паноније (*Strab.* 7, 314; *Plin.* 3, 142), и чији би се траг могао гледати у хидрониму *Дичина* (притока Чемернице), а ово је врло јасно ако се потсетимо да је граница између провинције Паноније и Далмације ишла горњим током реке Купе (*Colāpis*) на Стридон, на Тузлу (*Ad Solines*), пресецала Дрину јужно од Зворника (*Ad Drinim*) и негде око Рудника избијала на источну границу према Горњој Мезији (*Moesia Superior*), чији је далматски део ишао на Ибар (*Angros?*), а панонски део на север до Сингидунума и даље до ушћа Тисе. Трагајући за односима Пеласта са Илирима, Трачанима и Словенима, М. Будимир наводи да је Е. Фетер, етрусколог, уочио неколико примера са ликвидском метатезом, којима сам Будимир додаје *κῖρκος* (*lat. circus*) са варијантом *κρίκος* (*op. cit.* 66). Пример Будимиров служи ми за објашњење једног засеока града Јајца, на округлом обрешку, и који се зове *Кричићи*, — јер довођење у везу са глаголом *кричаши* је очигледно народна етимологија. Назив реке Пливе, са икавским изговором, одговара старијем облику без метатезе **Pelva*. — Крајње тачке ове стране зоне такође су означене метатезом — *Раша* (*Arsia*), река у Истри, и *Лаб* на Косову, а у Црној Гори се употребљава реч *раша* за сукно (cf. *arsinĕum*, женски украс за главу).

Ову, далматску зону, проширену до Старе Планине, допуњава *Moesia Inferior* с Тракијом, са значајним појавама, као *Средьць*

(*Sardica, Serdica*) и др. Ову област, заједно са Македонијом, карактеришу особине пословењених Пеласта, а од четири такве М. Будимир истиче ликвидску метатезу (*op. cit.*, 65 - 66). Овде треба укључити и Дакију, са извршеним ликвидним метатезама! О томе Скок каже: „Profesor Capidan našao je samo 75 starih slav. riječi koje se nalaze u svim rumunjskim narječjima, u dako-, macedo- . megleno-rum. Za ovih 75 riječi mora se, prema tome, uzeti da su se nalazile u prarum., t.j. prije raspada u 4 narječja. To bi bio najstariji sloj slav. riječi u rum. jeziku. U njima nalazimo likvidnu metatezu južnoslav. tipa“ (*pr: brazda*, s. 51).

Јужно од Далматске области и према североистоку (од Биначке Мораве запажају се извесни типични примери без метатезе. Пре свега у Х веку се на картама нотира *Olcinium* „Улцињ“. У албанском имамо *gërmadhë* „ждрело, развалина, урвина“. Изговара се *Shkod-ra* и сл., мада арбанашки има и отворене слоге. Овде долазе примери *ДурмиШор*, *ПирлиШор*, *Шар Планина* (*Scard = S'ar*), као што је у с. - и. Србији *Мироч* (Мир-оч), а ту треба додати и *Балкан*. Становништво тих крајева свакако се језичи асимиловало после завршеног гласовног процеса, и изразитије се бавило сточарством (качкаваљ на Старој Планини и на Шар-Планини). Неизвршене су промене на пр. *Mirditi, Mal-ësor, Малча*, а и у Епиру ћемо наћи *Mal-i-bardhë* „Бело Брдо“. Арбанашко-цинцарску зону везује реч *baltë* „блато, глиб, иловача“, односно *báltă* „језеро“ (*balta de Ochărda*), са падинама Старе Планине, где има место *БалШабериловица* (*cf. г. balza* „клисуре“).

Грчка зона, доследно кентумска, делом је, по Будимиру, примила у себе Пеласте („неајолски Грци“), — отуда се могу објаснити примери као варијанте *κίρκος—κρίκος*. Међутим према етеокритском облику *κάρτεμν*, „очигледно предгрчког пеластичког имена“ има и радикал и суфикс индоевропског типа, и да су „документовани на пеластичком земљишту ван Крита“. *Gordho* „ограда, град“ и код Словена и код Пеласта значи дрвени град (*πόλις ξυλίνη*), супротно средоземном типу града зиданог. Будимир из тога закључује да су се носиоци таквих назива доселили из балканског центра, или из доњег Подунавља или понтиског приморја. Ова веома логична излагања потврђују мишљење проф. Белића, изнето у удводу студије *Галички дијалекат*, да су, по Арвантиносу, констатовани примери *Γορδός, Γορδίχιον* и сл. речи словенског типа. У најмању руку то су примери из Мореје, дакле из краја који је доживео пеластичку симбиозу. У даљој дискусији све ово потврђује моје мишљење (*Проблеми народне*

културе и језика, Скопље, 1938) о истим примерима: да је то доказ досељења словенских делова пре почетка процеса метатезе ликвида, можда већ крајем IV века са Визиготима или са источним Готима, али у сваком случају пре главне сеобе јужнословенских племена. (Ови су примери у вези са *h/h̃* из *tj/dj*).

Посебну малу зону чини епирска област са врло свежим словенским појавама, а не само траговима. То је шира област језичких превирања, одакле су разношени балканизми свакако после пропасти Скендербегове државе, како сам истакао поводом проучавања особина говора Скопских Торбеша (*Белићев зборник* 2). Епирска област у ужем смислу испитана је од П. Скока, у посебној расправи *Prilog povjesti slavenstva u Epiru (Leksikologijske studije, Rad 272, с. 79—85)*. У овоме, поред нормалних дијалекатских облика са ротацизмом *Arbër, Arbëresh, Arbënor, „Albanus“, Arbëreshë* „жена Албанка“, *Arbëri* „Албанска земља“, Скок наводи и са метатезом *Lap*, у одређеном облику *Labi*, и *Labër, Lebër, Labëshë, Labëreshe*, а за земљу *Labëri* (cf. G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache* под *arbër*), чему одговара и назив реке Радика (*ard-*), према називу Арда у Тракији. Постављајући назив словенски према арбанашком по анти тези социјално-економској (земљорадник: номад), он даље успоставља аналогију према називу везаном за назив *lat. Romanus* према *Vlah* за мегленске Романе: „Moramo, dakle, za epirske Slavene, kojih je nestalo u 16. i 17. vijeku, pretpostaviti, da su oni svoje susjede Arbanase, s kojima su uostalo.n živjeli u dnevnom saobraćaju, nazivali *Ljab* i da je ovaj izraz poprimio i jedan dio epirskih Arbanasa i očuvao ga do danas kao svoje plemensko ime“ (s. 85). Овим поводом пак може се допунити оно што није уочио Скок: топоними *Drenovë* и *Kosovë*, хидроним *Sušica*, као и сам облик *Lab* — показују да су ти ишчезли Срби били са Косова.

Најзад треба уочити још неке појаве у обалској зони Јадрана, а на првом месту трагове неизвршене метатезе, као *СумарШин*, и поред нормалне деназализације, и *МарШиншница*. Из примера *СумарШин* може се закључити да је у време трајања процеса метатезе ликвида остао по страни, и да је тек по престанку тенденције ка отвореним слоговима извршена деназализација. Ово потврђују и основне мисли Јиречекове књиге *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* (Denkschriften der Wiener Akademie, Phil.-hist. cl., 48, Wien, 1902). Затим треба истаћи посебице у Дубровнику констатовану реч *кимак* (*lat. cimex*), за коју ми је саопштио проф. унив. Божић да се употребљава и у

Рисну, где је он чуо и *ликеш*, а што треба да одговара *lat. licet* (са изговором пре извршене палатализације, у изразу — *Е, што си ликеш!* — *Немој би(ш) ликеш!*, — дакле „сувише живахан, смео, немиран“. Скок помишља да овде долази и назив ненастањеног острва *Какан*, према *лат. cuscinus* (син. *signus, Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima*, с. 151). — Сведок грчкога супстрата је и топоним *Пешара* (*op. cit.*, с. 151).

III

Третирање вулг. латинских и сл. група кратког вокала са *г* (*or, er*) даје увид у вредност самих тих фонетских елемената, као и јужнословенских *г* са полугласницима. Навођено је да групе у примерима као *Сепеса, Сирпеса* дају исти резултат. Примери из топономастике показују исти рефлекс и за *ar, or, ir*. Тако имамо *Трпш (Tergeste), Трцаш (Tarsatica), Бр҃гуди (Virgultum, Skok, Тороп st., 36. Инст. Ист. С. А. Н. III),* на Истри *Бр҃гуд Мали, Бр҃гуд Вели (Рибарић), Урса Рошор Фрланова (ib.); Vrm (Hormos), Врбас (Urganus), Срнашца* (пл. у Босни, cf. *Sarnadae*). За зону источно-бугарских и родопских говора поуздан је Милетичев материјал, а за тракиску област — Младенова и Кодова.

Посебних значаја има ово питање за западну зону Илирикума, и зато ћемо се и задржати на анализи неких примера о којима је већ писано. — У Јужнословенском филологу XVI објашњавајући пословицу из збирке В. Караџића „*Нека те бог чува да те други не упрди, а по мени ћеш живљеши сто година*“, — дао сам објашњење да реч *упрди* има значење „упропасти“, *lat. perdo*, са третирањем *er > г*, и пратио сам ту позајмицу у разним дијалектима српскога језика, као и аромунскога. Додао сам још неке, као *цркало, Шркало (lat. circulus), мргун*, који помиње и Решетар за приморје. П. Скок (*Leksikološke studije, Rad 272*) превидео је поменућу расправу из Јужнословенског филолога, и у свом интересантном материјалу о речи *мргун* истиче јој као занимљиву појаву јадранске зоне варијанте по фонетизму, по акценту и по значењу. Осим значења које даје Решетар (*Der štokavische Dialekt, 283*) у смислу границе између две њиве, наводи и значење „*krš između dvije njive* као *međaš*“, по Будманију. У моме материјалу, који је из Босне и Шумадије, *мргун* означава не само камен међаш, него и простор за хват широк и који се између две њиве оставља непооран, као нека врста „неутралног“ и неприкосновеног земљишта, да би се избегла зао-

равања туђе њиве; ту и јесте основно значење. У Дубровнику и околини значи и „мали канал који служи за отјецање мирне воде и због тога је ископан“. Значење „Grānзе“ које даје Вук за Црну Гору и Далмацију Скок допуњава са Корчуле (Смоквица; Чара) — *mrġinj*, а *mrġin* се наводи за Прчањ и Будву, па тако и за Пељешац. За Срем Вук даје значење „кртичњак“, „мравињак“, „мале хумчице начињене за биљежење границе по ливадама“. — У свима тим случајевима *r* је увек вокално, као и у речнику Стулијеву (*mrkinj*). Из прошлости имамо примере *mergin* из 1441 г. са Шипана, а *merginos* (1490) из дубровачкога канцелариског језика. Други од ова два примера је несумњиво са правописним *er* у фонетској вредности *r*; али је први пример утолико значајнији, свакако са фонетском вредношћу *er*, а и у вези са наведеним примером из Боке Которске. Скок наводи и примере које цитира Бартоли (*Das Dalmatische*, II, 272, 296) — *merghini* (*gh*=*g* вељот.); у примеру *mergegnium* види се кл. *l* *e*; а о односу *a*—*e* већ је споменуто. Таква тумачења условно су исправна. У Дубровачкој канцеларији употребљаван је медијевални класични латинитет, а од таквих примера треба одвајати вулгарно-латинске. Скок претпоставља и придев **marginеus* (тј. *lapis*) у значењу „међаш“.

Македонски говори такође имају *ɣ*, врло доследно, осем говора дебарско-голобрдског типа, где има *or* (*ворф*, *сорце*, *Шорн*; *вешор*). Проф. А. Белић сматра да се ова црта развила из *ɣ*. Исту појаву има и говор Торбеша, који су само један огранак дебарске групе (cf. Белићев *Зборник* 1937), а слично је и у говору Призренске Горе.

Аромунски говор Крушева има *ar*, *er* у одговарајућим положајима, иако се налази усред говора сл. македонских са *ɣ*. Али аромунски и не треба гледати као говор са истога терена и са истим суседством у развојној перспективи. Терен на коме су сада за њих је релативно нов, од XVIII века, као што ће бити изнето у закључном одељку. До XVIII века аромунски је везан изохроно с обзиром на неке црте са другим словенским говорима.

Арбанашки књижевни језик показује превирање, тако да се у њему налазе варијанте: *cerkátê*: *cĕrkátê*: *circátê*; *gergalâc*: *gĕrgĕlâc*; *gerbaç*: *gĕrbaç*; *gĕrbĕ*: *gĕrbĕ*; *gĕrk*; *gĕrlac*. (О аромунским и арбанашким појавама биће знатно детаљније и дубље дискутовано при обради ове тематике у пуном њеном обиму).

Слично се може рећи за јужномакедонске говоре (cf. А. Mazon, *Les Contes slaves de la Macédoine du Sud*) и за приморску

Принцип корелативности и некорелативности говора Горњег Повардарја, Гл. Скоп. Фил. факултета I, 1934).

Из овога се могу извући два закључка. Прво: у време полугласничких процеса, словенски македонски говори били су без појава које су условљене антропогеографским мешавинама, а то би вредело и за основну руску зону (раздобље између хунске најезде и ратовања са Татарима). У зонама са извршеним једначењем полугласника (Провинција Далмација, Горња и Доња Мизија) појава је условљена била асимиловањем етничког супстрата. Друго: у зонама где је извршено једначење, разлика у вокалској боји резултата процеса зависила је од супстрата. Што се тиче неких чакавских говора са другим рефлексима, питање је које бар треба поставити и у овоме правцу. За нијансе ь^0 и сл. у јужноморавско-тимочком, дао је потпуно фонетско образложење проф. А. Белић. Међутим за $\text{ь}^{\text{ä}}/\text{ь}^{\text{e}}$ у црногорском типу јекавске зоне, са јако напрегнутим мишићима говорних органа, могло би се узети као миксоглотиски траг арбанашко-илирске боје ултраредуцираног вокала (ě), супротно ономе из зоне ь^{a} . У трећој, доњомизиско-трачкој зони изједначење је у правцу тамног полугласника, а отступања указују на резултате дијалекатских мешања (cf. Младенова и Кодова цитирано дело).

IV

Посебан интерес привлаче процеси назала. Питања су: о вредности њиховој, о преношењу назалности на супстрат, о односу трагова назала на Балкану (напр. *žalb*, megl. *jali*, агум. *jale*, др. *jale*, према *paqъ*) megl. *puangu*, агум. *pangu*).

Класични Порфирогенитов пример Μοντηγρός, а и *Mutogras* „Monte Grosso“ (cf. Jireček, *op. cit.* 18—19, 24—25), указују на затворенију боју назала задњег реда у зони западног Илирикума. Тиме се отвара питање зашто је деназализација у мијачком *o*, и у каквом је односу према њој брсјачко *a*. Трећа је зона источна, cf. J. Rozwadowski, *Przyczynek do fonetiki (wymowy) bułgarskiej* (Rocznik slawistyczny, t. IV, Kraków, 1911).

По Облаковој студији (*Macedonische Studien*) наука се упознала са остацима назала у области коју је он проучавао. Није у питању само основни назални елеменат, него и боја и редукованост. Римска провинција Далмација, у целој ширини, показује јединство процеса и зато ћемо само поменути да ако се и ставља у сумњу хидроним *Angros* за Ибар, — то исто име

морамо претпоставити за Угар, притоку Врбаса. Скокова расправа о словенству у Епиру указује на траг назализма у арб. *Langaricē* — *Léngaricē*, из кога примера запажамо *an/en*, где *e* може бити последица дисимилације, а већ је било речи о нестабилности као *e/ě*. — Скок, у другој расправи навођених лексиколошких студија, дискутује о речима најстаријег словенског слоја, и наводи за *paqk*: megl. *puangu*, према dr. *paianjen*, и *gręda*, megl. *grinda*, агот. *grenda*, а dr. опет *grinda*. — Из овога би излазило да су у доба процеса назала данашњи Румуни и Саракачани (номади, Власи) били у међусобној ближој вези, док су Аромуни били у ближој вези са Словенима, негде у Епиру.

Румунски дублети сл. *sfînt* (svěť, мађ. *szent*) и *sim—sint* (lat. *sanctus*) диференцирани су тако да се сложенице са првим делом латинскога типа налазе за значење празника (*Sîmpietru*, *Sîntămăria*); епитет *sfînt* долази уз име светитеља. Скок није извукао закључак из овога односа: облици са латинском формом су у старијим формацијама, а са епитетом словенског порекла постериорни, јер је употребљаван као елеменат православне црквене терминологије.

Око велике плохе деназализације у правцу задњег високог вокала у једном делу, а у правцу задњег и редуцираног елемента у другом делу, — налази се доста уски венац померања средње висинске зоне ка вишој, затворенијој зони истог (предњег односно задњег) реда.

Такве вредности затворенијег изговора налазимо пре свега у истро-румунском. По изванредно јасном опису Мирка Деановића (*Avviamento allo studio del Dialetto di Rovigno d'Istria, Zagabria*, 1954) налазимо *o* > *u* и *e* > *i*: *bun-dei*, *buna-sira*, *duná* (dovere), *kuńđ* (cognitus), *pruvá* (provare), *ruzmarein* (rosmarinus), *ulěia* (oliva), *fuguliér* (focolare), *murús* ven. *moroso* (amoroso), *surúre* (pl. sorores), *unúr* (honor, -oris). Иза акцента је *e* > *i* у inf. после губљења крајњег слога: *ardí*, *báti*, *krdí*, *kúri*, *měti*, *ónzi* (ungere), *piérđi*, *piòvi*, *ròpři*, *věndi*; пред акцентом (осем случајева асимилације) поред прелаза у *a* има и прелаз у *i*: *ġiluzěia*, *mitá* (metà, medietas), *mizuděi*. Примери се умножавају ако се разгледа материјал из речника (Parte terza, Glossario, inclusi gli italianismi e i venetizmi). Одатле да наведемо извесне карактеристичне примере: *bukalita* (bocale), *bulpo* (volpe, friul. *bolp*), *pudi* (potere), *butunáda* (bottata, ven. *botonade*) *busia* (bugia), *ġulto* (tolto, ven. *ċolto*), *duťur* (dottore), *duvl—dievo* (dovere), *mujér* (moglia, ven. *moiér*); *grigo* (ven. *grego vento*), *ġusa* (goccia, ven. *ġotsa*); *kaviza* (cavezza), *kiko* (checco, Francesco), *ligro* (allegro, friul. *legri*), *miskula* (mestula, matterello, ven. *měskola*), *paríċi*

(ven. *parecchi*), *pil* (pélo), *piro* (il pero; la pera); *pisca* (pesca), *plso* (pesce), *pitiná*, *piétano* (pettinare), *pitruólgo* (petrolio), *ride* (s.f. pl. reti), *sarcá-sirco* (cercare), *sika* (secca, bassofondo), *sil* (cielo), *siliéstro* (celeste), *siminséina* (lievito, semenzina), *sintél - sénto* (sentire), *sintiniéla* (sentinella), *siño* (segno), *sira* (sera), *sista* (cesta), *tlča* (tegame, ven. *teča*), *vidi-vldo* (vedere), *vidua* (vedova, ven. *vedoa*), *vila* (vela), *vltro* (vero).

Са овим материјалом корисно је упоредити стање данашњих српскохрватских говора који су са истрорумунским у додиру. У томе правцу материјал Рибарићеве расправе *Razmještaj Južno-slovenskih dijalekata na poluotoku Istre* води нас одређеном закључку. Ту налазимо извештај број примера са и („у“) м. о, испред акцента: *utđc* као варијанта поред *đtac*, а *đca*, *z ivcđn*, али *z đvcđn*; тако имамо *ustrlci*, *ublsiti*, *ubičđti* (obećati). Врло мали број ових примера указује на делимичан утицај и дозвољава извођење закључка да су српскохрватски дијалекти донети на тај терен знатно после завршетка процеса, — али да је пре тога било Јужних Словена, који су бар делимиче унели ову црту у говор досељеника. Да је ова претпоставка тачна, доказује нам слично третирање српскохрватских речи унетих у ровињски говор, а које су проживеле овај процес, напр. *pubrátine*, val. *vobratine*, *puligána* ven. *poligána*, као што нам показује материјал из врло инструктивне расправе М. Деановића *Voci slave nell' Istrioto* (Estrato da „Ricerche Slavistiche“ III, In memoriam Enrico Damiani, Roma, 1954). Узгредни закључак из анализираног материјала обе књиге Деановићеве је: ровињски говор се у овој црти не слаже са околним говорима италијанског типа. Балкански супстрат овде извирује, и оправдава излагања Бартолијева (*Das Dalmatische*). На тај начин се у потпуности схватају примери као што су *Пуљ* (Pola) и презимена *Пуљо*, *Пуљези*, *Пуљезевићи*, назив реке *Буна* (Bona), презиме дубровачко *Бунићи* (De Bona), као с друге стране *Силба* (Selba). Најинтересантнији пример би био *Љуње* „вино, које се носи у цркву и употребљава у цркви о крсној слави“, а по Миклошићу „vinum ecclesiae oblatum“, дакле символ крвне жртве, cf. грч. *φόνος*, а не како мисли Миклошић (ср. грч. *πῦλον*), ни Даничић (кор. „пунити“); од значаја је што Вук Караџић напомиње да је ова реч из Лике и Црне Горе (о овој речи објављујем посебан прилог). Карактеристични су и примери из материјала П. Скока: о. *Балкун* ј-и од Жирја (op. cit. с. 159) и *Логорун*, шкољ код Сплита, а као назив Марулићевог имања у *Star. XXV*, с. 161; из 1266 г. имамо навод *terra posita ad Logarone suptus viam communet*, а из 1338 — *in Laga-*

у томе правцу треба истаћи две ствари. Прво — мора се прецизирати појам „губљења“ облика, јер цела веома широка област с овом карактеристиком не показује исти степен у свим деловима. Друго — при студијама упоређивања ових појава у појединим балканским језицима узиман је материјал из *књижевног језика*, а не из говорних дијалеката, — а ово би имало да утиче и на слику односа и на закључке. То се мора узети у обзир при новом и прецизнијем проучавању ове проблематике.

Овде, према Сандфелдовом материјалу углавном, треба одредити односе на конкретнији начин. Основни проблем своди се на питање улоге билингвизма. Асимиловани елементи, примајући структуру другог језика, задржавају своју лексику, изражавајући функционалне односе на начин који је одговарао њиховом језику; у сваком случају при мешавини код претставника два језика преовлађује упрошћенији систем. То је пут синкретизма, с ослоном на функционалне блискости, али бива покретан и стимулиран мешањем. О значају ових појава било је много дискусије, од Шухарта, који је правилно схватио значај језичких мешавина: „Wir nehmen oft starke Volksmischung bei ziemlich einheitlicher Sprache wahr und umgekehrt. Das rührt eben von der mannigfachen Einwirkung der gesellschaftlichen Kräfte her. Was das strengste Verhältnis zwischen den äusseren und den inneren Sprachformen anlangt, so führt uns die Beobachtung unseres eigenen und des uns umgebenden Sprachenwechsels, oft zu ganz entgegengesetzten Ergebnissen“ (Schuchardt, *Brevier*, 202—203). Истичући сав значај општих социјалних, историских, антрополошких, етнографских и културних услова, он уобличава своју мисао речима: „Wir müssen also die Volksgeschichte kennen, um zu wissen, ob ein A/ als A' oder als I^a zu begreifen ist“ (*ib.* 203). Миксоглоотија је јако изражена код Асколија, а за Балканско Полуострво добија пуну вредност у навођеној студији М. Будимира.

Средиште Балканског Полуострва, а нарочито појас од Македоније источно и западно, претставља зону језички најстаријих процеса. Област честих и многоструких ратова, доживљавала је честе промене становништва. О томе говори проф. А. Белић у уводу студије *Галички дијалекат*. Осим значајног словенског слоја, којим су биле прожете грчке области пре но што је он ишчезао у грчкој средини оставивши низ карактеристичних топонима, — имамо и друге компоненте, и њихове симбиозе у поменутом широком појасу, где су се смењивали значајни облици историских формација, као што су биле држава Самуилова (за коју је везана

Арбанашки, пак, на северу употребљава га као у другим језицима („sans être restreint par la concurrence des propositions subordonnées“, *op. cit.* 173). Међутим треба исправити и допунити овакво гледиште: није у питању само веза са говорима Црне Горе, него је још важнији утицај старог српског становништва северне Албаније (Цвијић, Шуфлај).

У румунским дијалектима инфинитив је замењен зависном реченицом. Међутим, сам Сандфелд није искористио да извуче закључак из тога што је у мегленском инфинитив у оним случајевима у којима би се по њему могао употребити у бугарском, а уколико је очуван у истро-румунском, — то је објашњено везом са српскохрватским дијалектима. — Удвајање објекта је дубоко укорењена црта главне зоне балканске језичке симбиозе, и захвата отприлике исту ширину као и губитак инфинитива. Посебан интерес имају појаве тзв. балканског футура, романског перфекта и постпозиције. — Балкански футур се развио на волутивној семантичкој вредности („хтети“), која се перспективно пројигира у будућност, па тиме и идентификује са изразом за будућност. По Вајганду процес је имао за полазну тачку арбанашки; ја пак мислим да је од тога важнији наглашени психолошко-језички моменат, као општејезичка тенденција, и која је најлакше достигла изражај у билингвистичким ситуацијама: неутрални начин пројигирања у будућност, независно од конкретних облика футура, који су се губили. Уз ову принципску напомену мислим да би пре била полазна тачка у иначе веома значајној зони провинције Далмације (*cf.* Bartoli, *Das Dalmatische* II, 423, *v. lat. volo cantare*). То опште лингвистичко средство изражено је у француском (*je veux vous dire, il va venir*). Упутићу само на то да Сандфелд наводи и врло старе примере на црквено-словенском језику (*Тројанска Прича*). Румунски се директно наставља на вулгарно латински (*canta voiu — voiu canta*).

Међутим губљење свезице *da, do, tē, si*, чак буг. *ише* и срп. *ћу* — *ће* није генетичка језичка појава, већ психолошко-језичка и миксоглотска. Неформулисање *да* не прелази границу јужноморавског и тимочколуужничког (Леск. *ја ћу да идем — ћу идем, он ће иде, чак и ће идеш, ће идем*).

Са претходном цртом не иде паралелно специфични перфекат, који има неколико нијанси. — У сложенем прошлом времену постоји слагање између арбанашког, словенско-македонског и аромунског. Аромунски употребљава помоћни глагол *am — am scrisă, am vinită*, рум. *am venit*. У арб. (тоски) имамо *kam árdhurē „je suis*

вепи*. Дискусија о томе да ли је ту остатак старе форме ж. р. (cf. *Indog. Forsch.* 36, с. 120) као и о односу у дачко-румунским дијалектима (cf. *Jahresb. d. Rom. Inst. zu Leipzig* 3, с. 297, 6, с. 381) излази из оквира ове опште анализе.

Поред ширег, словенског случаја перфекта без помоћног глагола (о чему се говори у тези Д-р И. Грицкат, упор. *Му реколъ гяолошъ големъ на малише*, Сб. 15, с. 83; *му казвала, но не му останувало време*, Сб. 8, с. 85), постоји у бугарском перфекат типа *к'е писал; намерил една мома че свешела кашо слънцешо*.

Најзначајнији је тип тзв. романског перфекта, употребљава-ног у ужој зони симбиозе — у дебарско-голобрдском македонском говору. Према много шире распрострањеној форми *сум го видел; видела сум и сл.*, имамо у пасивно схваћеној прошлости *имам писмо прашено, а од Бишолa сме дојдени* („nous avons expédié la lettre“ : „nous sommes venus de Bitol“). У овом правцу потребно је детаљније проучити дијалекте других језика из симбиозе епирско-јужноалбанске зоне.

Једна важна али не широка изоглоса обухвата део претходно означене зоне: то је романско-деминутивски наставак у говору Голог Брда, са карактеристичном хипокористичко-деминутивском вредношћу — уле: чак и за предмете — *грнуле* (cf. А. Белић, *Галички дијалекат*, 157; М. Павловић, *Извештај о испитивању дебарске групе говора*, Годишњак С.К.А.Н. I и *Slavistična revija*, 1957).

Најуочљивија балканистичка црта била би постпозиција, познатија под непрецизираним изразом постпозитивни члан. Најраније мишљење о овој појави, Миклошићево, објашњавало ју је претсловенским супстратом. По првом мишљењу Л. Милетича (*Членъшъ въ българския и въ руския езикъ*, Сб.Н.У. 18, 1904, 1—67) то би била карактеристика ближе везе бугарских и македонских говора су руским, а Јагић је за балканско-романски извор ове особине, што је у основи и Сандфелдових погледа (прво у раду *Rumoenisk og albanesk, Nordisk Tidsskrift for Filologi 3e série*, III, 1896 105). Чињеница је да према постпозицији г. *muntele, feriorul, ar. fata; б. Шруѣш, водаша*, arb. има и препозицију (*miku, guri, а Mal-i-bardhe*), док је у једној зони македонскога типично постпозитивна демонстративност.

У новијој фази Милетич се показао склон да у бугарском гледа стару словенску појаву (*Показателниѣ мѣстоимения въ постпозитивна служба*, *Symb. grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski II*; cf. Български прегледъ 1933). Међутим пре овога је проф. А. Белић принципски расправљао о овој појави, какву

је запазио и у једном говору (cf. *Диалекти Источне и Јужне Србије* још 1905), као најинтересантније -н, -на, -но. Милетић је тројност (-џс, -џв, -џл) нашао у родопском говору. Међутим у југозападној групи македонских говора је потпуна и јасна тројна демонстративна улога *којнов, женава, дешев*; *којнош, женаша, дешешо*; *којнон, женана, дешено*. Белић, у студији о галичком дијалекту, каже да је ова постпозитивност развијена у вези са балканском постпозицијом. — Она је потпуно у духу протословенске постпозитивности (cf. формирање одр. прид. вида: -и, -иа, -ие, cf. Vaillant, R.E.S. XX; прил. за време типа *дъньсь, јушрьсь, вечерьсь, лѣшось, зимусь, јесеньсь*, према препозитивној формацији *си-ноћ*).

Осим ове карактеристике природе саме појаве, потребно је одредити однос словенске појаве према другима и време процеса.

Словенска појава, донета на Балканско Полуострво, и очувана у једном делу јужнословенских говора, одваја се од осталих. Постпозиција других балканских језика чини један специфичан проблем, везан за најстарији, ма и у траговима изражени слој, и уз неке друге појаве, у вези је са постпозицијом у говорима Јужне Италије, Сицилије, Сардиније и Баска. Ту појаву Бругман и доводи у везу са бригиско-фригиским супстратом (cf. *Demonstrativpron.* 44).

VI

Речи, са својим семантичким гранањима и везама, чине врло значајан елеменат у мешавинама језика и у великој мери дају специфичну боју језику у који су унете. Отуда је сасвим природно што је и Сандфелд врло велики део своје расправе посветио лексичкој страни и семантичким вредностима, а чему одговара врло живо интересовање за балканистичке етимологије. У одељку о речима Сандфелдове књиге анализирају се речи које су добиле ширу употребу у појединим језицима, и које дају печат језичке балканистичке симбиозе. Грчке речи ту чине врло широку основу, а за њима вулгарно-латинске, аромунске, па албанске, словенске, турске, и у извесној мери и остале. Оваква размера има основе у улози грчкога језика и у његовом економском значају за стари слој, а за релативно нови, турски — зато што је тај језик био административно средство општења највећег дела, и извесно време и целог Балканскога Полуострва.

Било би корисније да је географски прецизније приказан већи број најкарактеристичнијих речи. Тај део балканских међујезичких студија мора се организовати тако да се из материјала

осећају закључци. За такве закључке потребна је потпунија грађа и исцрпније студирање значења, не само у обичном саобраћајном или књижевном језику, него и на дијалекатским формама гдегод је то могућно. Када би се по Сандфелдову материјалу чинили бар приближни закључци, ту би се констатовало да има речи унетих из грчкога у друге језике око десетог века (верска терминологија), доцније других, везаних за административне термине, израза везаних за примање културних тековина. Издвојити треба индиректно преношење речи, и прегледно их изнети; контролисање преко гласовних закономерности кориговање понеки случај. Временска релативна хронологија захтева већу примену. Осим изоглоса туђица у појединим језицима, треба прегледно дати динамику њиховог продирања и њиховог ишчежавања, у вези са изменом услова (напр. повлачење турцизама у етапама временским, и донекле по зонама територијалним). Пре свега и за све друге балканске језике треба извршити студије какве је Скок учинио за румунски језик (cf. *Rad*, 272). За српски или хрватски језик биће од нарочито велике важности однос лексичке динамике у вези са аромунским језиком, као и са арбанашким.

У једној будућој потпуној и комплексно датој студији не може се обићи приказивање и проучавање германизама, а затим ни француских елемената (од којих су многи левантинским путем, некад још од времена крсташких ратова, прешли преко арапског и турског у балканске језике, cf. *R. E. S. XIV, Lingua franca*). Елементи лексике „Саса“ рудара нису досад били предмет правог језичког проучавања, — међутим има доста наших речи које се само тим путем могу објаснити и то у првом реду велики број топонима (*Тешањ, Којсине, Брсково, Пауни; Ћехошина*, чиме се улази у траг двојног третирања гласовног померања у примерима *Zech: Tech*).

Ако се буде употребио метод елиминисања, издвојиће се најновији елементи француске фразеологије, као и мали број, али врло проширених спортских и још неких других енглеских израза (*фут-бал — фудбал, дерби, меч, фер, ол рајш, о-ке!*, и сл.); онда ће се наићи на много дубљи и много комплекснији слој немачке фразеологије, која је продирала са више страна, и коју није обухватио Др. М. Тривунац у својој расправи о немачким елементима у српском језику (cf. Страни преглед, III). — Прелазећи на друге балканске језике, постоји тај спољни утицај, — али су далеко интересантије везе између њих у погледу на фразеологију и у вези са специфичним схватањима, начином опхођења, етно-

психолошким одликама, са стварањем извесне балканске цивилизације, којој су дуго били претставници и разносиоци Грци, Аромуни (Цинцари) и Турци. У овоме смислу треба истаћи пун значај рада Parahagi-a *Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen*, Jahresberichte des Inst. f. rum. Sprache zu Leipzig, — 1908). Из материјала ове врсте ја ћу истаћи само један детаљ из кога се види иста основна психолошко-лингвистичка вредност. При дочеку, у кући је обавезан поздрав: — *Gine viniș!* — *Gine l'afflaul!*, што је нашло потпуно идентичан израз у македонском као: — *Добре дојде!* — *Добре те најдо!* Осим појава у пријатељским формулама, таква фразеологија се односи и на стил народних умотворина, нарочито на изразе везане за тематику прича о народним шаљивцима.

Разуме се да се овде мора имати одређена мера, и да појаве фразеологије не треба узимати као ознаке генетичких односа, већ као појаве миксоглотије у вези са миксоетнопсихолошким процесима. Треба се ипак опрезно чувати да се као појаве ове врсте не схвате резултати угледања или друге које могу бити образоване у свакоме језику, на основу општих психолошко-језичких и семантичких закона. Известан број таквих случајева Сандфелд уноси, иако немају карактер резултата миксоглотије. Као доказ нек се помену само неки случајеви. Нема ничег специфичног у атом: *un copil de zece ani* и *copilul e de zece ani*, јер се и на француском језику може рећи „*un enfant de dix ans*“ и „*cette enfant est de dix ans*“. Такав је случај и са примером: *От колко години си?* — *от три'сеш години*, као што би се рекло и на француском „*De combien d'ans es-tu?*“ — „*De trente ans*“ (Примери су из Шапкарева, наведени код Сандфелда, али као специфичности). Такав би био и случај *un an și jumătate*, јер се француски каже „*un an et demi*“, а израз *на два часа и половина* на француском гласи „*après deux heures et demie*“.

За разумевање културних односа, за проучавање веза књижевних мотива, за етнопсихолошке паралеле и језичко-стилистичке генетичке идентификације од нарочитог су значаја гномички елементи и пословице, и то у већој мери него фразеологија. На први поглед чини се невероватно колико је изрека Менандрових, колико мисли у стиху латинских писаца, колико библиских пословица, колико алузија на мотиве из Езопових басана и мисли књижевних дела (као што је *Горски вијенац*) ушло у фолклор једнога народа, а затим се ширило ка другим народима. Према

једној збирци народних пословица из Охрида, ја сам установио да према 50 на охридско-битољском дијалекту, око 40 су идентичне са аромунским, око 30 постоје и на грчком, нешто преко 25 употребиће се и на арбанашком, а око 20 у турском. Ово значи диференцирање по интензитету, али се то запажа и по варијантама, и по географским зонама простирања: македонске, цинцарске, арбанашке, грчке, турске... (cf. *Реферати за III конгрес слависта*). Ова запажања су корисна за одређивање општих језичких мешавинских изоглоса и типова појединих миксоглотских зона.

VIII

Зоне језичких појава на Балкану биле су, како је већ истакнуто, схваћене као однос латинске и грчко-византиске сфере утицаја. Таква граница две зоне је са лингвистичке тачке гледишта највише упрошћена, нереална, и не одговара комплексним језичким ситуацијама на Балканском Полуострву. Груписање материјала како је дато по Сандфелду не даје ни слику процеса, ни праву слику резултата. По томе су прикупљене појаве којима је грчки језик центар (грчко-аромунски, грчко-албански, грчко-бугарски), друге којима је арбанашки језик полазна зона (у вези са аромунским и македонским), треће које показују арбанашке и аромунске односе, четврте о словенско-арбанашким везама; пето је турски материјал у осталим балканским језицима. Поред све велике заслуге да се веома обилат материјал распореди тако да даје општу слику односа и стања, — остаје неопходна потреба да се запазе зоне самих језичких процеса, и да се преко њих схвате и појаве у историској перспективи и резултати у географским односима. Мора се покушати створити комплексна мрежа слика условљена динамиком процеса (са супстратумима) и динамиком географских додира (са ад-стратима, по Бартолију).

За оријентацију у овако комплексној процесуалности треба одабрати, као полазну тачку, најпогоднију лингвистичку ситуацију. Таква, најкориснија за оријентацију, није зона словенских језика, — мада смо њу узели као основу у којој се огледају најмногобројнији балканистички језички процеси, било директно, било индиректно. База од које ћемо поћи је граница римско-грчка, при чему се не сме заборавити да је с једне стране било народа неполатињених (М. Будимир), а с друге стране у источном, управо југоисточном делу Балканског Полуострва да није постојала језичка хомогеност, — мада у науци није било слагања о природи мешавина.

Међутим изгледа да је у слоју Пеласта и Влаха кључ за разумевање процеса ка нашем добу и главних доцнијих комбинација, а с друге стране да њихово присуство допушта да се назру шире везе у данашњим остацима. По Будимиру Пеласти су пресудни за језичке процесе, тиме што су се, с једне стране, претопили у неајолске Грке, а с друге стране стопили са Словенима (у пелашким језичким остацима две врсте рефлекса велара типа кентум и сатем).

У време римске империје већ су западно-римска и источно-византиска зона имале знаке језичких комплексности. Нарочито пак треба истаћи с једне стране алоглотне елементе, уз Пеоне, а с друге стране Скордиске Келте. За разумевање ове две основе, требало је извести начисто питање о такозваном предгрчком слоју, о Трачанима, Илирима и Пеластима нарочито. У поменутој књизи М. Будимир је опширно дискутовао о основној природи језика предгрчких Пеласта, и дао потврде некентумској природи њиховог језика (с. 21—32). „Некентумски карактер илирских говора с ове и с оне стране Јадрана потврђују, међутим, управо на савршен начин илирске туђице у класичним језицима, које нису додуше многобројне, али су ипак потпуно довољне да те илирске говоре приближе не само трачким говорима, него и балтско-словенској групи индоевропских дијалеката“ (с. 23), каже Будимир, и оваквим условом објашњава брзо асимиловање тих староседелаца са Словенима. Други одлучан став Будимиров је против нордиског тумачења правца одакле су дошли Илири. Они свакако везују малоазиску зону са Балканским Полуострвом. Уз ово мислим да могу потсетити да Ерну наводи по Варону (R.R. 3,1,6) податак о досељењу Пелазга у Италију („... lingua prisca et in Graecia Aeolis Boeoti sine adflatu uocabant collis *tebas*, et in Sabinis, quo e Graecia uenerunt Pelasgi, etiam nunc ita dicunt, cuius uestigium in agro Sabino uia Salaria non longe a Reate, miliaris cliuos cum appellatur *tebae*“ (A. Ernout, *op. cit.*, с. 235). — Ово показује у најуопштенијим потезима језичку ситуацију пре доласка Јужних Словена, са типично израженим пеластичким утицајем на грчке дијалекте, који „на два начина и то мање више истоветна поступају са лабиовеларним гутуралима“ (с. 64). Будимир истиче такво „прилично“ подударање „не само са шиптарским и неким другим некентумским дијалектима (уп. нпр. *što* — *kto*), него што је нарочито важно за грчку стратиграфију и са говорима прекласичних Пеласта“ (*ib.*).

Пеласти су, свакако, остављајући по страни Пеоне (Παλόνες), чинили венац, преко предака данашњих Каракачана — Саракачана избијајући у правцу обале јадранске (*Fārşārutěsku, Fraşeriot*), и хватајући планинске пределе („испаше“) западне половине Балканског Полуострва, дакле велики део римске провинције Далмације. Уосталом можда је продор Келта (III в.н.е.) сузио простор Илиро-Пеластва. Продор пак Словена одбацивао је у планине и ка обали већ романизиране Илире као и Келте, Влахе (*Welsch*), тако да се њихова пастирска симбиоза огледа у другом називу Саракачана — Каракачана, у имену *Куцовласи* и *Каравласи*. Илири су главни супстрат, нарочито у широко схваћеној приморској области и у великом делу Провинције Далмације, те би њихови следбеници и настављачи ратничке традиције били Маријани, који „обележавају војну аристократију Словена ратника“, оставивши од Добоја до Раме „трагове своје ратничке професије“ (cf. М. Будимир, *Pelasto - Slavica*, 309, с. 103). Пастирска пак и номадска карактеристика Илиро - Пеластва претопљених у Влахе види се не само по значењу речи *Влах*, већ и по карактеристичној речи *бајша* (свакако малоазиског порекла, одакле је продрла и у арапске језике *bait*, егип. *bêt*), а која се ослања на старије *балша* (βαλσα, βαίσα, М. Будимир, *Грци и Пеласги*, с. 49, 56, 63), и коју сам ја констатовао у писаца из Херцеговине и с. — з. Босне (значење „јадна кућица“), а затим у Лици (с. Гујића Крчевине, Језерце и др.). *Бајша* је првобитно значила „кожна колиба“, као индијански вигвам, дакле типично номадска и она се пак, преко оско-умбриске зоне, пружала до Баска, где данас значи „кућа“ уопште.

Дачко - трачка симбиоза у источном делу Балканског Полуострва била је приправна да скрене језичке процесе у правцу структуралном.

Продором Јужних Словена раскинута је романизирана зона а оштећена и грчка. Примери *кимак*, *ликеш* показују, после ове анализе, да никако нису везани за илирско-пеластичку основу, већ за приобалско-грчку линију на Јадранском Мору. Али с друге стране не само процес полугласника на територију провинције Далмације, већ и тенденцију ка вокалима вишег реда и затворенијег типа не треба везати за грчки утицај, већ за поромањени супстрат ове западне широке области. Ту пак видимо доказ да је и она била нехомогена. Обалски слој углавном је везан за поменуто померање средњих вокала у виши ред, са извесним (ужим) отступањима и у третирању полугласника. Широка плоха,

чије је ново становништво одбацило старопланиске Влахе на једну страну, управо отсекао их потпуно од Куцовлаха, чини посебан комплекс. Каравласи су ушли у састав данашњег становништва Румуније. Међутим једна зона планинских сувата, северно од Влашића па преко Бугојна ка Прозору у Херцеговини имала је за карактеристику: закашњење језичке асимилације. Можда су се у ширем појасу и дуже од ових одржали Власи у Рашкој и јужније, којима Душанов Законик забрањује склапање мешовитих бракова са Србима.

Ова средњобосанско - херцеговачка зона Влаха, из које потиче и Држићев *штанац* (тј. човек са *штана*, са планинског испаша), ипак је рано асимилована, мада са закашњењем, и са изазивањем извесних процеса у истој говорној зони српскога језика. То је дијалекат најстаријег штокавског типа, по проф. Белићу. Супротно мишљењу Решетаревом, проф. А. Белић сматра ову зону и у давнини штокавском, иако је у њој констатовао Решетар „чакавско“ *j* (*меја*), а и ја сам констатовао такве примере (*меја*, *ограја*, Дијал. зб. III; Извештаји о испитивањима, *Гласн.*), а за с. Албанију и за задарски шиптарски И. Ајети ми је потврдио навод Јокла и Барића *ograjē*. Иако је фонетски могућној еволутивно, при преносу с генерације на генерацију, упрошћавање африката (cf. р. *межа*), та црта у овом појасу је миксоглотска, потстакнута једном појавом вулгарно-латинскога језика ове, а шире схваћене зоне. У овде већ помињаној студији о појавама вулгарно-латинског језика у римској провинцији Далмацији (с. 64) већ из почетка IV в. наводи се *Aiutor* м. *Adjutor* (2161, 1967), затим *aiuro* м. *adjuro* (14, 916, где се напомиње да је несигурно, јер су слова оштећена), м. *dies* наводи се пример *ies* (2.245), а нарочито је интересантна граfiја *zacopus* одн. *zicopus* „*diaconus*“, gen. *zaconis* (2654 = 8652), из ср. IV века. Такво *z* несумњиво умекшано (cf. *zicopus*) показује да у горњим примерима немамо обично упрошћавање групе *dj > j*, него преко *dj = d*, прелаз *ђ* у *з*, а тек онда у вишу и ширу палатализациону зону као *j*, што се у нашем језику потврђује у *не мози > не моз'ц > немој*. Ово потврђују и примери у којима Скок истиче изговор као *j*: *Lazarum* (из Дукље 10.190, м. *Lazarum*), при чему је у истом натпису *j/dj* — *Diunan* м. *Jonas*. — Овакав изговор се потврђује и топонимом *Zadar—Jadera*¹ из *Δαδώρα*, односно данашње хрв. *žakan* преко облика са

¹ Из почетка XIII в. имамо сведочанство у три старофранцуске хронике. Вилхардуен (Geoffroy de Villhardouin, *La Conquête de Constantinople*) пише *Jadres* (6 пута), а тако и Роберт од Клари-а (Robert de Clari, *Robertus miles*);

умекшаним *z'*. Ту се дискутује о Асколијевом мишљењу (*Archivio glottologico* 1, 455 sl.) да се у изговору *Zadar* „очитује млетачка фонетика“, а то се пориче и историском ситуацијом, „јер Хрвати зацијело нијесу чули име града истом од Млечана, него од Романа, који су становали у њему“. Овоме одговара *j m. ž* (тј. *z'*) у најстаријем натпису из Нина *juppano* из 788 — 800 (Šišić, *Priručnik* I, 118-5). У појаве ове врсте долазе и *Zuri*, „најстарији потврђени облик“ назива за острво *Žirje*; Скок наводи из 1059 год. графију *Juri*, доводећи ову реч у етимолошку везу са гр. *gyrós*. (*Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima*). За јужнију зону ијекавских српских дијалеката имамо појаву овог реда на средњем, прелазном степену (*z = dz*) у речи *вирна* „влашки сир“ (cf. рум. *brendia* „caseus friatus“).

Облици *кимак*, *ликеш* не могу се објаснити пеластичко-илиричким супстратом, према изнетом мишљењу о природи језика Пеласта. То је остатак из грчких обалских колонија. У ово доба пре доласка главне масе Словена било је у области грчког говорног језика словенских острва, о чему је већ говорено поводом навођења случајева неизвршене метатезе, а које је означио и Скок на карти (*Osnovi Romanske lingvistike*, sv. II, Zagreb, 1940). Обалском линијом пак грчки језик оставио је трагове, осем поменутих речи, и у већем броју назива — о. *Buc* (*Lissa*, *Lysia* код Прокопија из Цезареје, с. 192), о. *Хвар* (*Pharos*) и сл.

Таква је углавном изгледала плоха комплексних односа супстрата значајног за процесе словенско-језичке и балкано-језичке у даљим фазама.

IX

Доласком главних словенских маса настају нагли и крупни језички процеси, како у појединим јужнословенским тако и у другим језицима. Хетероглотски елементи, преко билингвистичких

Међутим Мартин од Канала (Maistre Martin de Canal) пише *ladres*, а за становнике *laretins* (Monsignor li Dus s'en ala tant parmi la mer, que il fu venus a ladre a tote sa compaignie. laretins estoient a celui tans si orgillios, que il avoient refuse la seignorie de Monseignor li Dus, XXXVII; Mesire Henric Dandle, li haut Dus de Venise, se mist avant et les Venisiens apres, et alerent assallir ladre, et fu la bataille commencee, . . . les Venisiens mistrent lor escheles au mur et monterent de sus, et abatirent li laretins hors, et mistrent Monsignor Henric Dandle en saisine de ladre, XXXIX; cf. P. Skok, *Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202*). Уосталом прва два хроничара пишу „*je*“, а трећи „*ie*“, те у овоме као и у горњој разлици графије треба гледати дијалекатску нестабилност, која омогућава закључак и о фонетској вирулентцији и у речи *ladera*.

фаза, улазе у симбиозу, и увек у смислу уопштавања било упрошћеније појаве, било оне која у степену вируленције показује поремећену стабилност, а тиме и услов за посебно динамизирање.

Изразити процес метатезе, у продужењу и завршавању, показује две ствари: прво — временски распон апсолутне вредности осећаја за отворене слоге, свакако до времена слабљења гласовности полугласника на крају и уопште у слабом положају; друго — овим се отвара прва динамичка епоха словенских језика на Балканском Полуострву, карактеристична значајним и масовним асимиловањем већ са преврелим ранијим процесима, а који су као супстрат разних нијанси стимулирали, усмеравали и диференцирали битне еволутивне процесе, позитивно у зони Илирикума, са очувањем структуралних основа словенског типа, а већ са раним синкретизмом у једном делу широке источне зоне, одакле су неке типичне појаве пренете у дачку зону. Надсловенски бугарски суперстрат деловао је донекле у смислу трачког супстрата (синкретизам), а словенски тип је дао своју типолошку боју, нарочито у лексици.

При овим појавама пеласто-словенски елементи су јако изразити (cf. Rad, 309). Та боја је карактеристична за процесе деназализације. Детаљнијим трагањем изгледа могућно утврдити нове изоглосе пре дачке сеобе. Арбанашки *kufin* показује једну карактеристичну појаву, док се *Shin - gjin* и др. (cf. C. Jireček, *Das Christliche Element in der topographischen Nomenklatur der Balkanländer*, с. 18—19) може везати са *Sîntămăriă*. На тај начин може се, и изван појава основних диференцијалних црта вулгарно-латинских дијалеката, говорити о двоструком слоју (по Х. Барићу, *O uzajamnim odnosima balkanskih jezika*, с. 25), тачније о двојном хетерохроном утицају романских појава на арбанашки језик. Али иако би се по неким цртама могло говорити о романско-влашкој праком пактности, по другим неким појавама могло би се закључити само о две групе. Пастирска област претежно влашког типа (Пеласто-Власи) карактеристична је за планинске испаше Перистерске зоне, Галичице, Јаме и Бистре, Кораба и Шар-Планине, Влашића, Динаре, Велебита и Лике, Истарске Висије.¹

Ова некадања сточарска широка линија била је веза бригиско-фригиске пеластичке линије, која се преко словеначких и

¹ О природи ове зоне даје корисну информативну слику обимна књига илж. Орестија Крстића *Планински и шумски Пашњаци Југославије*. — „Минерва“, Суботица, 1956.

Тиролских Алпа пружала ка Етрурији и Сардинији с једне стране а са друге до Пиринеја. О томе сведочи не само низ назива река, (cf. Dr Joseph von Karst, *Origines Mediterraneae*, 1931; R. Lafon, *L'état actuel du problème des origines de la langue basque*, Eusko-Jakintza I, и *Les origines de la langue basque*, Conférences de l'Institut de Linguistique X), него нарочито реч *baita* са некадашњим значењем колибе од кожа израђене. *Bajša* је као реч језика пеластичког (Будимир) обухватала и далматску зону планинских висија, Словеначку, Тирол; ја сам је забележио у Лици и у језику Баска, а позната је и по великом речнику баско-шпањолско-француском (*Diccionario vasco-español-francés*, por el presbítero Resurrección María de Azkue, I-1905; II-1906). Према називу реке *Pasha* < *Arsia* у Истри имамо у Етрурији *Arsia silva*. — Као конкретан доказ пеластичког супстрата од Трна до Старе Планине имамо назив реке *Јерме* (Биоград. Деспота Стефана Лазаревића од Конст. Философа; *влизъ рѣкы ІѢрмы*, κλησίον τοῦ ποταμοῦ 'Ερμού, cf. Migné, *Patr. graeca* V. c. 117, col. 476); та је реч ушла у категорију ж. рода, а из лидискога *Hermos* (С. Jireček, *Christliche Element in der topon. Nomenklatur der Balkanländer*, c. 59). — Одредничка структурална постпозитивност указује на некадању континуираност ове линије.

У зони Илирикума подмлађена вокализација, по Јагићеву изразу, значила је карактеристику велике плохе, коју није обухватила постпозитивна одредбеност, због изразитијег далматско-романског елемента. У зони словенско-македонских говора очувана је као система протословенска демонстративска постпозитивност. У зони арбанашких говора је комбинована, у грчким дијалектима (A. Mirambel, *Morphologie et rôle fonctionnel de l'article dans les paroles néohélléniques*, B.S.L., f.L) и у источном делу балканског појаса у постпозицији, као члан, и у аромунским и румунским говорима. Ова црта, свакако ширег значаја, може се сматрати најранијом балканистичко-језичком појавом. На појаве ове врсте имала су утицаја и рана насеља Јермена (доба државе Самуилове, cf. дисерт. Прокића) и Турака. Међутим и ова црта, а и други језички балканизми добили су изразит динамизам тек од XVI века.

Историски догађаји у XV веку створили су услове за нове додире и нове међусобне утицаје лингвистичког значаја. Унутрашњи поремећаји у Босни добијају изражаја; у Црној Гори, притицањем нових досељеника, завршен је један раније изражен процес; шопски тип се помера. Али је од свега значајнија зона Скендербегове државе. То је зона која је у то доба привукла из

широког круга околних области претставнике разних дијалеката, а ово се не противи Скоковим мишљењима о српским топонимима око Србице у Тесалији на реци Бистрици (Глас, 1938) и о траговима Словена у Епиру (*Prilog povjesti Slavenstva u Epiru, Leksikološke studije*, Rad, 272; cf. M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*). Ова зона је примила у себе у то доба претставнике словенских говора источно од Солуна, отуда је, досељеницима из ње, у галички говор унет понеки некорелативан облик. Траг оваквих мешавина показује с. алб. *medja* поред *kunfin*, а у говору Тоска *mezhdha*.

Зона епирска, карактеристична због процеса миксоглотских превирања, уствари морала је у наведеном смислу бити знатно шири, обухватајући нарочито део између Дебра, Елбанаса и Корче, на југ према Јањини и Москопољу. Отуда се од XVI века разносе типичне балканистичке црте на исток, североисток и север (cf. А. Белић, *Галички дијалекат*, с. 28; М. Павловић, *Принцип корелативности и некорелативности црта Горњег Повардарја*. Годишњак Сл. Фил. факултета I).

Померања Румуна у Истри интерпретира Рибарић (*op.cit.*, 57).

За ово доба које претходи великим сеобама маса у српском народу, у вези са аустриско - турским ратовима крајем XVII и током XVIII в., а тиме и ширењу најновијих језичких црта, — везана је једна ужа изоглоса, прелаз *џј*, *бј*, *мј*, *вј* у *џљ*, *бљ*, *мљ*, *вљ*. Она се везује за декомпозирање „јата“, и обухвата делимице неке говоре ијекавског типа (*пљесма*, *обљесио*, *мљера*, *вљера*). Сама собом ова иновација изгледа проста и фонетски објашњива; али ако пођемо трагати за узорком њеним, у вези са њеним дометом, који је много ужи од процеса „јата“ ка декомпозицији, — онда се намеће дискусија и очекује бар претпоставка, ако не и само решење. Сандфелд констатује у истро-румунском исту појаву: *fj*, *pj*, *flj*, *plj*, (*fljer*, *pljerd* према рум. *fier*, *pierd*, с. 146). Ове пак црте нема у ровињском дијалекту, за који Деановић бележи *biēsča* „bestia“, *fiero*, *piērdi*, *viēčo*, *viērmo*, а у српскохрватским истарским говорима Рибарић не наводи примере ове врсте. Решење треба тражити у степену процеса палатализације сугласника: епентетско *л* захтева еманциповање палаталног елемента, а не већ осамостаљено *ј* — *ј*. Отуда се намеће претпоставка да се у црногорским говорима јавља ова појава код најновијег слоја асимиловања, код оних који су имали умекшаност у вокалном систему, са примањем декомпозираног „јата“ кратких слогова. Лакше се пак саображава појави у истро-романском и румунском

изговор *кошуја* и сл. (cf. у истро-романском *travájo*, „*travaglio*“, *májo* „*meglio*“, *intujá* „*intugliare*“, *finól* — *finój* „*figliolo*“; та појава, позната у Љубушком (Јубушки) и Имотском, карактеристична је и за говор Раме, а веза међу њима двоструко је објашњива.

Трећи, најновији миксоглотски талас ширења балканистичких језичких црта пружа се у неколико праваца, а изазван расељавањем Аромуна у време Али-Паше Тепелени, када је формирано садањег типа становништво Крушева, а сто четрдесет аромунских породица доселило се у Призрен и околна места; од њих се велики број вратио у Солун, али су у већини остали, и у току пет генерација, асимилијући се, примајући призренски српски дијалекат, у њега су уносили извесне типичне македонизме, тако: не само у презименима (*Палићи* „Старчевићи“, *Труд*, као и арб. *Крена*), већ и облик *они се* „они су“, и балкански перфекат *Шу сџм седнаша* (у говору жене из куће где се још употребљава и аромунски). Број тих породица је данас веома мали (О овоме cf. моју расправу у часопису *Orbis* VII).

Ова три значајна таласа балканистичких процеса не искључују појединачна и многобројна нивелисања, каква се свакодневно и инфинитезимално врше, с интегрирањем у општи балканистички миксоглотски процес. Али овакво уопштавање најзначајнијих изражаја оваквих црта омогућава да се успоставе зоне њихова диференцирања каква се углавном огледају кроз појаве словенских језика.

Миливој Павловић

Résumé

Mil. Pavlović

La perspective et les zones des processus linguistiques balkanique

Les rapports entre les langues balkaniques et certains traits qui leur sont communs ont suggéré l'idée d'une linguistique balkanique (Sandfeld, Maćecki), qui avait été contesté par Belić (REB II, 167—171). Cependant, les langues de la Péninsule Balkanique témoignent des faits de superposition, ce qui provoquaient de différents processus de mélange, qui menaient à une mixoglottie typique. Or, c'est dans ce sens qu'il faut considérer l'état linguistique balkanique représenté par Kr. Sandfeld. Pour bien comprendre les rapports entre les langues de ces contrées, il faut observer les problèmes à trois aspects:

celui de la perspective historique, celui des contacts géographiques, et celui des processus mêmes.

Pour arriver à débrouiller les rapports multiformes et très complexes à la Péninsule Balkanique, il faut prendre comme point de départ non les langues et les parlers du type roman, — comme on a fait ordinairement, — mais celles du type slave, étant donné qu'elles occupent, d'abord, les parties les plus vastes et centrales de la Péninsule, et aussi parce qu'elles constituent le superstrate, qui reflète les traces des faits caractéristiques pour les différentes couches du substrat.

L'état linguistique précédant l'arrivée des Slaves du Sud n'était pas non plus simple, comme on l'aurait pu le croire d'après la carte de Skok (*Osnovi romanske lingvistike*), où on n'indique que les zones grecque et romaine. D'un côté les Grecs avaient été soumis à une symbiose avec les Pélastes (Budimir, *Grci i Pelasti*), ce qui provoqua une différenciation dans la langue grecque. A l'Est, paraît-il, les Thraces et les Pélastes ont été slavisés directement, en admettant les mélanges avec les Tataro-Bulgares. Les habitants romanisés de la Dacie, ont assimilé un nombre très important de mots slaves; les Pélasto-Valaques se sont associés à eux, comme une couche postérieure. Avant l'arrivée des Slaves, le littoral dalmate fut garni de colonies grecques, dont nous avons les traces: non seulement les toponymes tels que *Vis* (*Lissa*), *Skradin* (*Scardona*, etc., mais aussi les mots tels que *kimak*, *liket*. De l'autre côté ce fut le cas du littoral en Thrace, avec le grec qui persista, avec quelques traits dus au substrat.

Dans les contrées de la Serbie, de la Bosnie, et aussi au centre de la Péninsule, les Pélasto-Illyriens, romanisés (les *Karakačani*, les *Kutsovlasi*), parlant un dialecte différencié de l'aromoun, ont été repoussés par les Serbes et les Craotes. Traités comme un „corpus separatum“ par la législation du Tzar Douchan, ces nomades se tenaient aux pâturages des montagnes de la Grèce du nord, de la Macédoine, de l'Albanie, des Alpes dynariques, de la Slovénie, du Tyrol. Leur autre branche, repoussée vers les montagnes de *Pljačkovica*, *Stara Planina*, *Miroč*, s'est répandue aussi dans les Carpates. C'est le mot *baita* qui nous permet de suivre ces variantes des Pélastes jusqu'aux Pyrénées (cf. aussi d'après Varon, A. Ernout, *Les éléments dial. du vocabulaire latin*, p. 235).

Les processus les plus importants de la première époque se sont opérés sur le territoire de l'ancienne Province Dalmate, où un grand nombre de toponymes ont été pris dans la langue serbe ou

croate. Ainsi la métathèse, non exclusivement slave, mais très caractéristique (cf. la tendance vers les syllabes ouvertes) est très fréquente (aussi *Prača*: *Parthines*, cf. *Arch. rom.* XXV. p. 187, pour *ti* > *ti* cf. aussi *Dičina*: *Ditiones*, une tribu sardique du côté de G. Milanovac en Serbie. En Albanie *Malsori*, près de Niche *Malča*, ensuite *Baltaberilovica* (cf. *Balta di Ohërda*), et aussi *Martinšëica* témoignent que ces mots ont été employés par les peuplades allogènes et alloglosses même à l'époque de ce processus. De même Skok cite en Épyre *Arbëri*, qui, d'après mon opinion, serait plus ancien, tandis que *Lap* sur le même terrain serait importé par les Serbes venus de Kossovo après la bataille historique. Le traitement des voyelles nasales nous permet de constater un parallélisme de processus, aussi bien que les réflexes des *ɜ/b* > *ɐ* sous l'influence de l'illyrien, qui n'avait qu'un semi-voyelle (cf. alb. *ɛ*), tandis qu'en dialectes slaves macédoniens la différence de timbre reste (*ɜ* > *o*; *ɛ* > *e*), aussi bien qu'en russe, ce qui prouve le manque de mixoglottie. Un fait parallèle est fourni par le traitement de *er/ar/or* > *r*, ce qui n'est pas le cas de l'albanais, lequel renforce l'opinion, qui est aussi celui de Budimir, que l'albanais était une langue différenciée de l'illyrien. — Un autre fait est important, nous rappelant l'influence du substrat: c'est la tendance vers les voyelles de la haute position (*o* > *u*; *e* > *i*), caractéristique pour l'istro-roumain (cf. M. Deanović) et pour les parlers slaves de la côte de Salonique à Galipollis (cf. Mladenov et Kodov, l'étude sur la langue bulgare de la Thrace et de l'Asie Mineure). Enfin, c'est en Bosnie centrale que certains faits nous témoignent de l'assimilation retardée des Valaques (cf. *Zadar* < *Diadōra*, *ziaconus* < *diaconus*; cf. Skok l'étude sur les traces du latin vulgaire de la Province Romane Dalmate; cf. aussi en serbe *nemoj* < *ne mozi*). Enfin, l'influence du substrat se retrouve aussi dans la palatalisation en liaison avec la décomposition de *ě* (*vljera*, *mljera*, cf. r. *pľerd*).

Au sud, en Épyre albanais et grec, la région plus large que celle indiquée par Skok (*Osnovi romanske lingvistike*), se forma un centre de la symbiose balkanique. Les représentants de divers peuples s'y étaient retirés, sous l'égide de Skanderbey, qui s'opposa à l'envahisseur ottoman. C'est juste dans cette zone que se sont activisés les processus conditionnés par la situation du bilinguisme, de poliglottisme surtout: d'abord la perte de l'infinitif et le synchrétisme des cas; ensuite la stabilisation de l'article postposé, introduit aux Balkans à une époque beaucoup plus antérieure, ce qui fut soutenir la postposition démonstrative d'origine du slave commun (cf. adj. déf., A. Vaillant, R.E.S. XX; adv. du type v. s. *dbnbsb*); les Aroumaines slavisés intro-

duisirent dans le macédonien le parfait roman (*imam pismo primano; sme dojdani od Bitola*), aussi bien que la désinence *-ula* etc. C'est de cette zone, et après la chute de Skanderbey, que ces traits de la symbiose balkanique se répandirent dans plusieurs directions — soutenant, dynamisant ou même provoquant les dits processus, qui se faisaient sentir déjà dans certaines régions. Tous ces processus ont été suivis des mélanges de mots, d'une manière générale bien expliquée par Sandfeld.

Mil. Pavlović